

Maxmudova Manzura Jurayevna

Namangan davlat universiteti
geografiya kafedrası professori,
geografiya fanlari nomzodi
kuldasheva80@bk.ru

59

GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA TADQIQOT METODLARIDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada geografiya fanini o'qitishning dolzarb masalalari, geografiyani o'qitishda pedagogik-metodik ta'minotni ta'minlash, fanni o'qitishda tadqiqot metodlaridan foydalanish mexanizmlari, ilmiy-metodik tadqiqotlarning asosiy tendensiyalari, geografik ta'limning samarali bo'lishi uchun ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha tavsiyalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: geografiya, metodika, tadqiqot metodi, ko'nikma, usul, mexanizm, pedagogik va psixologik ta'limot, assimilyatsiya.

ТЕХНОЛОГИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ

Аннотация. В данной статье освещены актуальные вопросы преподавания географии, обеспечение педагогико-методического обеспечения преподавания неогеографии, механизмы использования исследовательских методов в преподавании естествознания, основные тенденции научно-методических исследований, рекомендации по формированию навыков эффективного географического образования.

Ключевые слова: география, методика, метод исследования, умение, метод, механизм, педагогическое и психологическое учение, усвоение.

TECHNOLOGIES FOR USING RESEARCH METHODS IN TEACHING GEOGRAPHY

Annotation. This article covers topical issues of teaching geography, ensuring pedagogical and methodological support in teaching neogeography, mechanisms for using research methods in teaching science, the main trends in scientific and methodological research, recommendations for the formation of skills for the effectiveness of geographical education.

Key words: geography, methodology, research method, skills, method, mechanism, pedagogical and psychological teaching, assimilation.

Kirish (Introduction). O'zbekistonda so'nggi yillarda Harakatlar strategiyasi va uning mantiqiy davomi sanalmish Taraqqiyot strategiyasi doirasida, rivojlangan davlatlar kabi uzluksiz ta'lim tizimini muntazam takomillashtirib borish, sifatli ta'lim-tarbiya berish, malakali kadrlarni tayyorlash bo'yicha sezilarli islohotlar amalga oshirildi [1]. Yuqoridagi islohotlarni amalga oshirishda oliy ta'limda talabalarga ta'lim berish sifatiga e'tibor berish va ushbu sohada ishlashning jozibadorligini doimiy ravishda oshirishib borish zarur. Zero, millat va xalqning rivoji, uning intellektual salohiyatini oshirish o'qituvchilar faoliyatiga bog'liq.

O'qituvchi ilm-fan sirlari, ma'naviy va madaniy merosni yoshlarga yetkazishda muhim bo'g'in hisoblanadi. Demak, pedagoglarga o'zlarining salohiyatini to'liq namoyon etishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, ularni ijtimoiy, huquqiy, moddiy qo'llab-quvvatlash dolzarb vazifaga aylandi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Jahon miqyosida bo'lajak kadrlarni tayyorlash, shuningdek, geografiya ta'limini zamonaviy innovatsion texnologiyalar asosida joriy etish orqali bo'lajak mutaxassislar tayyorgarligini takomillashtirish mexanizmlarini qo'llash masalalari C.Lanyi, N.Clifford, Sh.French, G.Valentine kabi olimlar tomonidan o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Ta'lim-bu talabalarning o'quv va kognitiv faoliyati hisoblanib, bu jarayon ular uchun tushunchalar qonunlar, nazariyalar, dunyoqarash g'oyalari, o'rganilayotgan hodisalarning mohiyatini bilish, ularni tushunishni, umumlashtirishni va tizimlashtirishni o'rganishi, bilimlarni amalda qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lish, o'qitish va mehnat usullari faoliyatini baholash, o'zlashtirish qobiliyatini o'rganishni, bilimlarning yangilarini mustaqil o'zlashtirish usullarini o'zlashtiradilar.

Oliy ta'lim tizimida ham pedagogik va psixologik ta'limotning asosini tashkil etishda assimilyatsiya ishtirok etadi. Geografiya yo'nalishi talabalariga taqdim etilgan ma'ruza ma'lumotlari o'quv dasturiga muvofiq bo'lishi va barcha muhim narsalarni ochib berishi hamda bu jarayonda talabalarni o'qitish, tarbiyalash hamda rivojlantirish masalalari geografiya bo'yicha o'quv va darsdan tashqari ishlarni tashkil etish muhim[2]. Beriladigan ma'ruzaning asosiy yo'nalishi o'quvchilarda tizimni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslariga qaratilgan ilmiy geografik tushunchalar, ko'nikmalar, shuningdek zamonaviy talabalarning psixologik va yosh xususiyatlari va ularning geografiyani o'qitish daiqisodiy ko'rsatkichlar bo'lishi talab etiladi.

Geografiyani o'qitishda pedagogik-metodik ta'minotni ta'minlashga qaratilgan talablar asosida talabalarini tayyorlashdan iborat bo'ladi. Maxsus metodik tayyorgarlik doimiy ravishda o'sib boradi. Bu birinchi navbatda quyidagilar bilan bog'liq:

- geografiya mazmunining ilmiy darajasini oshirish;
- ta'lim, tarbiya va boshqalar doirasini zamonaviy sharoitlarda kengaytirish bilan ushbu o'quv predmeti tomonidan hal qilinadigan rivojlanish vazifalari belgilash;
- psixologik va pedagogik fanlar tizimlari jadal rivojlanishi bilan talabalarning umumiy va intellektual rivojlanishining yangi qonunlarini o'rganish.

Geografiyani o'qitishda quyidagilar hisobga olinadi:

- o'rta ta'limda talabalarni geografik maqsad va mazmun bilan tanishtiradi;
- o'qitish usullari, shakllari va vositalari tizimidan foydalangan holda geografik ma'lumotlar ilmiy asoslangan va amalda sinovdan o'tganligini ochib beradi;
- metodik fanning eng muhim xususiyatlarini ko'rib chiqadi, unga xos bo'lgan tadqiqot usullari va mantiqini belgilab beradi.

Barchamizga ma'lumki, har qanday metodik tadqiqotlar ma'lum bir mazmunni o'z ichiga oladi uni amalga oshirish mexanizmini belgilab beradi. Metodik tadqiqotlar mazmuni uning bir-biri bilan bog'liq bosqichlarini integratsiyalashga asoslanadi [4]. Va har bir tadqiqot turlicha bo'lsa-da, lekin baribir ba'zi umumiy tushunchalarni o'rganish mumkin bo'ladi. Bu o'z navbatida dars jarayoniga muvaffaqiyatli yordam beradigan mantiqiy sxema har qanday uslubiy ishlarni rejalashtirish va tashkil etish muammosini hal etadi.

Quyida geografiyani o'qitishda metodik tadqiqotlar mazmuni berilgan (1-jadval).

№	Bosqichlar	Musollar
1	O'rganilayotgan asosiy muammo bo'yicha tadqiqotlar (o'rganish asoslari adabiyotlar va maktab tajribasi) va uning tasniflash	Maktab darsliklar hamda asosiy adabiyotlar bilan ishlash usullari
2	Gipotezalar	Talabalarning bilim va ko'nikmalarining sifati agar u yuqori bo'lsa:

		- ular tuzilma bilan tanishdailar va darslikni metodik dizayni; - foydalanish usullarini o'zlashtirish orqali uning individual elementlari asosida ishlab chiqilgan darslikning uslubiy dizayni; - darslikni yangi o'rganish jarayonida darsda materialni tekshirish paytida va bilimlarni umumlashtirish asosida keng qo'llaniladi; -darslarda matn, raqamli bilan ishlash materiallar, xaritalar, chizmalar, darslikning savollari va topshiriqlarini muntazam ravishda olib boriladi.
3	Gipoteza testlari orqali tadqiqotlarning asosiy muammo va qaror yo'llari asosida vazifalarni shakllantirish	Tadqiqot davomida ratsional usullarni aniqlash: - matn bilan; -raqamli material bilan; - xaritalar va chizmalar bilan; - rasmning savollari va vazifalari bilan.
4	Tadqiqotlar usullarini tanlash	Tarixiylik va tahlil qilish uchun tizimli yondashuv asosida modellashtirish orqali darslikning uslubiy dizaynini o'rganish hamda darslardagi tajriba kuzatuvlar olib borish.
5	Eksperimental materiallarning har biri uchun zarur yechimlari va vazifalari	Rejalar, topshiriqlar va didaktik tarqatma materiallar uchun talabalarning mustaqil ishini tematik va ish vaqtini ishlab chiqish orqali metodikaning turli elementlarini darslikni turli bosqichlarda darsni loyihalash, aqliy tartib bo'yicha ko'rsatmalar yoki talabalarning amaliy harakatlari va va boshqalar.
6	Tajriba o'tkazish	-eksperimental sinflarda darslik bilan tizimli ishlash; -an'anaviy ravishda nazorat darslari ichida darslik bilan mashg'ulot olib boriladi.
7	So'zlash xulosalar tadqiqotlar	Dars jarayonida talabalarning bilim va ko'nikmalar darajasi, darslik bilan ishlash usullarining eng samarali metodlaridan foydalanish qanday ta'sir qilishini ta'kidlaydi.
8	Amaliy namoyish ahamiyati olingan natijalar	Ko'rsatmalar asosida xulosalar ishlab chiqish uchun o'qituvchilar va talabalar darslik bilan ishlashda tadqiqot natijalari qo'llaniladi.
9	Haqiqiy amaliyot asosida targ'ibot va amalga oshirish tadqiqot natijalari	Uslubiy ta'lim amaliyotiga tavsiyalarni kuchaytirish tizimi orqali pedagog kadrlarning malakalari va bir qator maqolalar, kitoblarni nashr etish o'qituvchilar va talabalarga olingan ma'lumotlarni targ'ib qilish va amalga oshirish natijalar va

Hozirgi bosqichda geografiya fani ilmiy-metodik tadqiqotlarning asosiy tendensiyalari quyidagicha:

1. Tadqiqotlarning ilmiy-nazariy darajasini oshirish.
2. Ishonchli natijalar orqali ishlab chiqarishni ta'minlaydigan usullardan keng foydalanish (shakllantirish tajribasi, tizimli tarixshunoslik printsipi va modellashtirish va boshqalar).
3. O'quv amaliyotida tadqiqotlar orqali maktab tajribasini umumlashtirish asosida ilmiy va uslubiy tadqiqotlarning o'rganish hamda xulosalar va natijalarni tekshirish.
4. Talabalarni o'qitish jarayoniga e'tiborni kuchaytirish.

Avvaliga agar geografiyani o'qitish metodikasi bo'yicha ma'lumotlarni yetkazish asosan o'qituvchi diqqat markazida talaba bo'lgani holda qanday o'qitishi haqida (uning usullari

62 tasvirlangan faoliyat), keyinchalik metodik tavsiyalarning sifati avval baholanadi umuman olganda, ulardan foydalanishda qanday samaradorlikka erishish mumkinligi, talabalarning bilim va ko'nikmalari, ularda ilmiy bilimlarni shakllantirishda dunyoqarash, kognitiv mustaqillikning rivojlanishi, geografiyaga qiziqish va boshqalar e'tiborga olinadi.

5. Uslubiy tadqiqotlarni rejalashtirish va o'tkazishda tajribali o'qituvchilarni jalb qilgan holda birgalikdagi sa'y-harakatlar bilan katta kompleks muammolarni yechimini ishlab chiqish, hamda bir qator ilmiy jamoalarni shakllantirish.

6. Talabalarning psixologik va individual xususiyatlarini metodik tadqiqotlarda hisobga olish va amalga oshirish, shaxsiy va guruh shakllariga e'tiborni kuchaytirish o'quvchilarning turli darslardagi va darsdan tashqari faoliyatdagi ishlarini hisobga olish.

Empirik fikrlash empirik bilimlarning asosini tashkil etadi. Shu bilan birga mavhum-mantiqiy fikrlash va nazariy bilimlar nazariy fikrlash bo'lish bilan birga dialektik tushuncha hamdir [5].

Geografik fikrlash mohiyatan nazariy fikrlash hisoblanib, tizimli, mavhum-mantiqiy, unda ilmiy bilan bir qatorda tushunchalar, juda muhim ahamiyat kasb etuvchi hissiyotlarga tegishli fazoviy tasvirlar tashkil etadi [6]. Umuman olganda, ulardan biri geografik tarkibni loyihalashning yetakchi tendentsiyalari hamda ta'limning o'ziga xos massani tashkil etuvchi empirik bilimlarga nisbatan nazariy bilim belgilari hisoblanadi.

Geografiyaning asosiy muhim bilimlari geografik ta'limning mazmunini quyidagilar tashkil etadi:

- geografik qobiq, uning vertikal va gorizontal farqlash;
- suv aylanishi va tabiatdagi eng muhim moddalar to'g'risida bilim;
- harakatning asosiy manbalari va qonuniyatlari to'g'risida bilim geografik qobiqdagi energiya;
- global, mintaqaviy va mahalliy tabiiy bilimlar komplekslar;
- tabiiy muvozanatning mohiyati to'g'risida bilim;
- atrofda xatti-harakatlar va faoliyat qoidalari to'g'risida bilim atrof-muhit va tabiatga bo'lgan munosabatlarning axloqiy me'yorlari va boshqalar.

Geografiyani o'qitishda g'oyalarni yanada rivojlantirish yuqorida aytib o'tilgan quyidagi usullarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi:

- 1) tushuntirish va tasvirlash usuli;
- 2) reproduktiv usul;
- 3) interaktiv usul;
- 4) hissiy ta'sir qilish usullari;
- 5) muammoli taqdimot usuli;
- 6) qisman qidirish usuli;
- 7) tadqiqot usuli;
- 8) loyiha usuli;
- 9) qiymatlarni uzatish usuli.

Geografiyani o'qitish jarayonida ushbu usullarning har birining mazmuni va xususiyatlarini ko'rib chiqish quyidagi afzallikka ega:

1. Tushuntirish va tasvirlash usuli quyidagilarni ta'minlashga qaratilgan talabalar tomonidan turli xil ma'lumotlarni "tayyor" shaklda o'zlashtirish. Ushbu usul talabalarga berishga qaratilgan ilmiy geografik tushunchalarning aniq ta'riflari, ochib berish yetakchi dunyoqarash g'oyalari, yangi faktlarni taqdim etish va boshqalar. Ilmiy tushunchalar tizimlari, har qanday tasnifni tushuntirish, fundamental nazariy va bilimlarni shakllantirish tuzilgan xarakter ushbu usulni aniqlash uchun eng mos keladi. O'quv jarayonida o'qituvchi talabalarning yangi bilim, ko'nikmalarni o'zlashtirish faoliyati kognitiv faoliyatni tashkil qiladi. Xususan, kognitiv faoliyatning asosini talabalar psixologik mexanizmi bo'lgan ta'limotd - assimilyatsiyadir. Shu munosabat bilan o'qituvchi tomonidan usul faoliyatni amalga oshiruvchi bo'lgani kabi o'qitish va talabalar tomonidan ta'lim faoliyatini ko'rib chiqish juda muhimdir.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Fanni o'qitishda geografik ta'limning mazmuni quyidagi o'ziga xos ko'nikmalarni shakllantirishni ta'minlashi kerak:

- tabiiy muhitni iqtisodiy, axloqiy jihatdan idrok etish, estetik va boshqa jihatlar;
- tabiiy va ijtimoiy muhitdagi obyektlar va hodisalarni aniqlash;
- tabiiy obyektlar, xarita va reja bo'yicha harakat qilish;
- geografik xarita va hudud rejasi bilan ishlash;
- antropogen omil ta'siri ostida atrof-muhit holatining o'zgarishini baholash;
- u yoki buni amalga oshirish natijasida atrof-dagi mumkin bo'lgan tabiiy muhit harakatlari va o'zgarishlarni bashorat qilish;
- tuproq va o'simliklar jamoalarining degradatsiyasi va kamayishi, atrof-muhitning ifloslanish darajasini aniqlash;
- mahalliy ekologik muammolarni hal etish yo'llarni belgilash va ularning yechimlarini aniqlash.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, zamonaviy o'qituvchilar va psixologlar yetarli rivojlanish jarayoni qanday sodir bo'lishini yaxshi bilish va dunyoqarash g'oyalari, tushunchalari, faktlari, ko'nikmalari va lekin bu komponentlar qanday ekanligi haqida juda kam gapiriladi ular bir-biri bilan birlashib, ong va tafakkurda shakllanadi. Shaxslar muhim psixologik tuzilma hisoblanadi. Geografik ta'limning samarali bo'lishi uchun ko'nikmalarni shakllantirish juda muhim. Geografik bilimlarni berishda psixologik va empiric tadqiqot usullaridan foydalanish samarali natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 28-iyuldagi «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida»gi PQ-3160 sonli qarori
2. D.Muminova, M.Qo'ldasheva, N.To'rayeva, Z.Yulchiyeva. Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi. Darslik. 2023-yil. – B.118
3. Жўраев Р, Зуннунов А. Таълим жараёнида ўқув фанларини интеграциялаш. Шарқ нашриёти. – Т.: 2005. – Б. 52
4. Брызгалина Е.В. Наука и образование: современные тренды в глобальном мире // Философия образования. – №6 (45). – 2012. С. 11-19.
5. Григорьева Т.П. Дао и логос. – М.: Наука, 1992. – 432 с.
6. Эрштейн Л.Б. Чрезмерная нагрузка на преподавателей вузов как фактор разрушения высшего образования в России // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. – 2021. – №2. – С. 20-34.